

הכירו את הגיבור: מיהו בעז? – חלק א'

הפירוש לעיל נראה כפשוט הפסוק, אך רש"י לעומת זאת מבין את המילה "מודע" כ"קרוב משפחה"⁴:

מודע - קרוב⁵ בן אחיו של אלימלך היה אמרו רבותינו ז"ל אלימלך ושלמון אבי בעז ופלוני אלמוני הגואל ואבי נעמי כולם בני נחשון בן עמינדב היו (רש"י, רות ב א).

הבעיה עם פירוש זה מובנת מאליה. למה לקרוא את הפסוק כאילו הוא מכיל חזרה בולטת לעין? אחרי הכול, מערכת היחסים המשפחתית של בעז עם אלימלך מופיעה בפסוק עצמו. רש"י נוטה בדרך כלל להבטיח כי אף פסוק לא כולל רעיונות מיותרים.⁶ מעבר לכך, המילה "מודע" לא מצביעה בהכרח על קרבה משפחתית, אלא פשוט על היכרות עמוקה.⁷

ישנם כמה יתרונות אפשריים להסבר המילה "מודע" כמתייחסת לקרבה משפחתית. ראשית, היא מייצגת את הטענה לפיה לבעז הייתה מערכת יחסים אינטימית ומלאה חיבה עם אלימלך. עצם קיום מערכת יחסים מעין זו עשוי להעלות את השאלה המתבקשת: מדוע בעז נטש את נעמי, אם הייתה לו כזו מערכת יחסים קרובה עם בעלה של נעמי, אלימלך?⁸ בעוד שאלה זו עומדת בעינה גם אם היחסים

ולנעמי מודע לאישה איש גבור חיל ממשפחת אלימלך ושמו בעז (רות ב א).

אנו מתוודעים לבעז בפתיחת הפרק השני, בציפייה להגעתה של רות לשדהו של בעז. פסוק זה מלא ברמזים, המכניס אותנו לסוף השמח של הסיפור שעד כה היה טראגי. בעז הוא הגיבור, הפתרון לאירועים הנוראים שהתגלו בפרק הראשון. בנימה זו מעיר הזוהר כי מגילת רות צריכה הייתה להיפתח בפסוק המציג את בעז, על-מנת לשמור על העיקרון שהקב"ה מקדים תרופה למכה.¹ בשיעור זה נבחן את הצורה בה מציגה המגילה את בעז לראשונה, וננסה לברר איזה רושם היא מותירה.

מודע לאישה

בעז הוא ממשפחת אלימלך, אך מה בדיוק פירוש המושג "מודע לאישה"? ומה מוסיף מושג זה לתיאורו של בעז? המילה "מודע" היא פועל שנוצר מאותו שורש כמו הפועל "ידע", שמשמעותו היכרות קרובה עם מישהו.² נראה כי משמעותה היכרות קרובה. מדרש אחד מעיר:

ולנעמי מודע לאישה, היה אוהבו של בעלה ובן דודו (רות זוטא ב א).

פרשנות זו עושה שימוש בשני אלמנטים נפרדים של הפסוק, המציגים את מערכת היחסים הכפולה של בעז עם בעלה של נעמי. לפי קריאה זו, הביטוי "מודע לאישה" מציג כי בעז היה קרוב אינטימית לאלימלך, חברו האהוב.³ חינוי למקם את בעז בתפקיד הגואל האפשרי של המשפחה, משהו שאכפת לו מספיק על-מנת לשנות את הגורל האכזר שפגע בה. מעבר לכך, המדרש (בהמשך לפסוק זה), מציין את מערכת היחסים המשפחתית בין בעז לאלימלך. מערכת יחסים זו מציגה אף היא את בעז כמצילה האפשרי של המשפחה.

4. מעניין לראות כי במקום אחר רש"י מצטט את הביטוי הזה כהוכחה לכך ש"ידע" הוראתה חיבה ואינטימיות. ראו רש"י בראשית יח יט. ראו גם את הרמב"ם שם.

5. על פי ההקשר, ברור כי רש"י עושה שימוש במילה "קרוב" במשמעות של בן משפחה. דבר זה עולה בקנה אחד עם השימוש במילה בכמה מקומות בתנ"ך (לדוגמה ויקרא ב ב-ג). חשוב במיוחד לציין כי מילה זו מרמזת על קרבת דם בדבריה של נעמי ברות ב כ (ראו גם רות ג יב). עם זאת, המשמעות האמיתית של המילה "קרוב" היא מערכת יחסים קרובה, ולכן פרשנים אחרים התייחסו אליה כאל כזו. ראו רות רבא ד א, שם לא נראה כי המילה "קרוב" מרמזת על בן משפחה. ראו גם מצודת ציון על משלי ז ג, המובן בו ד:ק מסביר את המונח בפרשנותו על מלכים ב י יא; והסברו של הרלב"ג על משלי ז א.

6. היבט זה של שיטתו של רש"י והקשר הנרחב מוצג באופן נאה בספרם של נ. ליבוביץ' ו-מ. ארנד, פירוש רש"י לתורה (1990), עמודים 69-106, בעיקר עמודים 94-98.

7. באופן בלתי צפוי, המקום הנוסף בתנ"ך בו מופיעה צורה זו של עצם היא במשלי ז ד, היכן שהיא מקבילה למילה "אחות", ובכך נראה כי הוראתה היא אכן קרבת משפחה. אבן עזרא מתייחס לפסוק זה במשלי, ומסביר כי המילה "מודע" משמעותה "קרוב ידוע", בן משפחה קרוב. (קריאה זו מבוססת על ההנחה שכאשר אבן עזרא עושה שימוש במילה "קרוב", הוא מתכוון, כמו רש"י, לקרוב משפחה). עולה מכך כי גישת אבן עזרא מפשרת בין שתי הגישות השונות לעיל.

8. הנקודה בה בעז החל להיות מודע לבעייתתה של נעמי אינה ברורה. ייתכן בהחלט כי בהתחלה בעז אינו מודע לשיבתה של נעמי לבית לחם, אך עד לסוף הפרק השני ברור כי הוא מודע לגמרי למצבה הקשה של נעמי. בשיעורים הבאים נבחן את הסיבה בגללה בעז לא מחפש אחר נעמי, או מציע לה את עזרתו באופן ישיר.

1. זוהר חדש, רות ב, מג ע"א.

2. המילה מציינת אינטימיות כל כך גדולה, שלעיתים המקרא עושה בה שימוש על-מנת לציין אינטימיות זוגית (ראו לדוגמה בראשית ד א, יז, כה; לח כו). מובן זה אינו מובנה הראשי של המילה, שבדרך כלל הוראתה היכרות קרובה עם מישהו (בראשית כט ה; שמות א ה; איוב מב יא). באופן דומה, מילה זו יכולה לבטא את היכרותו של הקב"ה עם מישהו, שהיא מוחלטת (שמואל ב ז; הושע ה ג; עמוס ג ב). השימוש כאן במילה עשוי להכין אותנו להופעתה המרובה בפרק ג' שם נראה כי היא אכן רומזת על אינטימיות זוגית.

3. ראו גם מלבי"ם על רות ב א; מצודת דוד על תהלים קא ד.

(שמשמעותה הינה גם "חוזק")¹² מצביעות על עוצמה צבאית.¹³ בעוד עוצמה צבאית אינה מופיעה כהיבט מרכזי בתפקידו של בעז בעלילה, תיאור זה בהחלט צופה מראש את תפקידו האולטימטיבי של בעז כאביו הקדמון של דוד. בקשתו של העם היהודי למלך נשענת לראשונה על רצונם במישהו שיוכל להובילם בקרב (שמואל א ח כ), והיבט זה הינו הכרחי בתיאורו המקראי של דוד. בתיאור הראשון של דוד הצעיר, נאמר כי הוא "גיבור חיל ואיש מלחמה" (שמואל א טז יח).¹⁴ עוצמתו הצבאית של דוד באה לידי ביטוי בקרב האמיץ שניהל מול גלית, והיא מאפייין מרכזי בהצלחתו של דוד כמלך.¹⁵

עם זאת, הפסוק עשוי להכיל משמעויות נוספות המבטאות את תפקידו המרכזי של בעז בעלילה. רש"י, בפירושו לדברי הימים כו ח, מתייחס לתיאור זה של בעז, ומציין כי הביטוי "איש חיל" לא מצביע בהכרח על כוח פיזי, אלא עשוי להצביע על אדם חשוב. פירוש זה עשוי לנבוע מאחד השימושים הנדירים של הביטוי "אנשים גיבורי חיל",¹⁶ שאחריו ביטוי המסביר כי מדובר באנשים חשובים ("אנשי שם"):

וְאֵלֶּה רְאֵשֵׁי בֵּית אֲבוֹתָם... אֲנָשִׁים גְּבוּרֵי חַיִל אֲנָשֵׁי שְׁמוֹת רְאֵשִׁים לְבֵית אֲבוֹתָם (דברי הימים א ח כד).

באופן דומה מעיר המלבי"ם:

באופן זה, המקרא מאפשר לדמויות להיות מוצגות בכל עומק ומורכבותן, ויוצר תפאורת רקע המכילה אפשרויות רבות להתפתחות. בו בזמן, הדבר מאפשר לקורא להיות משתתף פעיל בסיפור, אחד המסוגל להסיק מסקנות בנוגע לאופייה של דמות מסוימת. ואולי הכי חשוב, איפוק זה ביחס לדמויות משקף את התפישה המרכזית של דמות האדם במקרא: בני האדם חופשיים לנווט את גורלם ואינם נועדים מראש לייצוג חד-מימדי הקובע את מהותם. אחת ההתייחסויות הקלאסיות לנושא זה הינה של אריק אוארבך, מימזיס (1958), עמודים 15-1 (במהדורה האנגלית). ראו גם רוברט אלטר, The Art of Biblical Narrative (1981), עמודים 130-114; מאיר שטרנברג, The Poetics of Biblical Narrative (1987), עמודים 264-321. יש לציין כי זהו אינו כלל ברזל. לעתים קרובות המקרא מציע תיאור מפורט של דמות, אותו יש להסביר בהקשר של העלילה בה הוא מופיע. בתיאורו מראש של בעז כ"איש גיבור חיל" העלילה מעריכה את דמותו של בעז באופן חיובי. אני מתעניינת הן בטבעו של תיאור זה, והן בסיבה בגללה הטקסט מציע את המידע הזה עוד לפני שהכרנו את בעז.

12. לקסיקון בראון-דריבר-בריגס (A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament, 1951, עמוד 298) מביא מילים מקבילות מארמית, אתיופית, ערבית ואשורית, המציעות כי "חיל" משמעותו "חוזק", בעיקר בהקשר הצבאי.

13. ראו לדוגמה שמואל א יד נב; דברי הימים יג ג. ראו גם את הערתו של הרלב"ג על שמואל א יד נב.

14. המדרש (רות רבה ג א) עושה קישור זה בין בעז לדוד, אך מציין כי "עוצמתם" מתייחסת לכוחם בלימוד התורה.

15. שימו לב לרשימה של כיבושיו הנרחבים של דוד בשמואל ב ח. מעבר לכך, נראה כי זו הסיבה המרכזית בגללה העם אהב את דוד (ראו שמואל א יח טז), ובסופו של דבר המליך אותו למלך (שמואל ב א ג).

16. הביטוי המלא מופיע שלוש פעמים במקרא, האחת בסיפורנו ביחיד (רות ב א), ופעמיים בלשון רבים (דברי הימים א ח כד; ח מ). נתייחס בעיון לפסוקים בהם מופיע הביטוי המלא.

ביניהם הם יחסים משפחתיים רחוקים, היא מועצמת באמצעות הטענה על אינטימיות רגשית בין המשפחות.

סיבה נוספת לשלילת החברות בין בעז לאלימלך היא הייצוג השלילי של אלימלך במדרש. התפישה המדרשית היא כי אלימלך הוא רשע שנטש את עמו בעת צרה, עזב את ארץ הקודש עבור ארץ המלאה בהפקרות ובאכזריות. לא יהיה זה הולם להציע כי בעז הצדיק בחר באלימלך כבן לווייתו הקרוב. מערכת היחסים המשפחתית של בעז עם אלימלך היא מעבר לשליטתו, אבל חברות היא שאלה של בחירה. כך, המדרש לעיל מאפשר לפסוק להתייחס לכך שאלימלך ובעז הנם קרובי משפחה, אבל נמנע מלהציע כי בעז אי-פעם בחר בקרבה לאלימלך.

אפשרות אחרת להבנת גישה זו הינה בחינת משמעות היחסים המשפחתיים, בנפרד מהחבריים, בתוך ההקשר של מגילת רות. נראה כי המחלוקת סביב המילה "מודע" מתייחסת למטרה המרכזית של העלילה. למה, למעשה, בעז נוטל על עצמו את האחריות לנישואיה של רות? האם הוא עושה זאת מתוך חיבה יתרה לחברו משכבר הימים, או בשל חובתו המשפחתית, בהתאם למסורת ההלכתית ו/או המנהג? לחברות אין משקל מחייב במקרא, בעוד יחסים משפחתיים מהווים בדרך כלל את הבסיס ללקיחת אחריות. אחריות משפחתיות כוללת מכלול של חובות ביחס לאלמנתו של קרוב שנפטר,⁹ כמו גם ביחס לרכושו.¹⁰ נראה כי מערכת יחסים קרובה בין בעז לאלימלך לא מוסיפה דבר להבנתנו את הסיפור, בעוד הקשר המשפחתי הינו חיוני.

על פי זה, מטרת החזרה שבפסוק היא לרמז, ונוצרה על-מנת למשוך את תשומת לבנו למטרות העלילה. הצגה זו של בעז מקדמת את תפקידו כגואלה של נעמי. המידע החוזר על עצמו, לפיו בעז הוא קרוב משפחה של אלימלך, מעלה את ציפיינו לכך שבעז ימלא את חובותיו המשפחתיות.

הקישור החוזר על עצמו של בעז לבעלה של נעמי, ולא לנעמי עצמה, מתייחס גם הוא למטרה זו. האחריות המשפחתית בנושאים של אדמה ואלמנות נופלת על כתפיו של קרובי הבעל המנוח או משולל היכולת. לקרובי משפחתה של האישה אין שום מחויבות בהקשר זה. כך, על-אף הצעת המדרש לפיה נעמי מקושרת אף היא לבעז, הטקסט עצמו לא מתייחס כלל לקשר מעין זה, ומתמקד במקום זאת באופן בלעדי במערכת היחסים בין בעז לבין בעלה של נעמי.

איש גיבור חיל

מה משמעות הביטוי "איש גיבור חיל", המתאר את דמותו של בעז?¹¹ גם המילה "גיבור", וגם המילה "חיל"

9. אני מתייחסת כאן למצוות הייבום (דברים כה), אבל גם למנהג הגאולה אליו מתייחס הרמב"ן בדראשית לח ח. נדון בפרשנות זו של הרמב"ן בשיעור מאוחר יותר.

10. ראו את דיני הנחלות בויקרא כה.

11. ביטוי זה משמעותי בעיקר לאור נטיית המקרא להימנע מתיאור ישיר של מעלות הגיבורים, ולהעדיף לתת למעשיהם ולדבריהם לדבר בעד עצמם.

של אנשים אלה קשור ישירות גם לפוריותם: "בנים ובני בנים מאה וחמשים"²¹. יכולת זו להוליד ילדים היא פיסת מידע משמעותית ביותר בהתייחס לתפקידו של בעז בעלילה. אכן, מחויבותו הראשית של בעז היא לשאת את רות ולספק המשכיות למשפחת אלימלך.²²

כך, הביטוי המהדהד המציג את בעז במגילת רות עשוי להיות מנוסח מחדש כך:

לנעמי היה קרוב משפחה של בעלה, אדם של יושרה, אומץ, עושר ופוריות, ממשפחת אלימלך, ושמו היה בעז.

לנעמי יש מזל רב שיש לה קרוב שהוא אדם בעל יושרה ובעמדה המאפשרת לו לסייע לה. כפי שנעמי מציינת בהתרגשות, כאשר רות חוזרת מפגישתה הראשונה עם נדיבותו וטוב לבו של בעז: "קרוב לנו האיש מגאלנו הוא".

סיכום

תמונתו של בעז המצטיירת מההיכרות שעורכת לנו עמו מגילת רות היא אכן מבטיחה. רות ב א מעלה תמונה של אדם בעל כוח וכבוד, שמוצג קודם כל כקרוב משפחה של אלימלך, בעלה של נעמי. בשיעור הבא נבחן את פעולותיו הראשונות של בעז בעלילה. פעולות אלה, כפי שנראה, מבטיחות באותה מידה. דאגתו של בעז למילוי קפדני של ההלכה היהודית, המלווה בהכרתו באישה אחת צעירה ומרוששת, מאפשרת לנו להיות אופטימיים ולהניח כי בעז יפעל לגאולת משפחתה של נעמי מאיום הכליה המרחק מעליה.

והוא בעצמו היה איש גבור חיל שכבר בארתי (שמות י"ח כ"ה) ששם אנשי חיל כולל כל המדות הטובות ובכללם הנדיבות ושנאת הבצע (מלב"ם רות ב א).

כך, המילה "חיל" מקושרת באופן ודאי לכוח, אבל היא יכולה לרמוז על כוח פנימי, אומץ, או עוצמה מוסרית.¹⁷ הרמב"ן מציג כי המילה "חיל" קשורה ליכולת להתאסף יחד, וכך מאפשר לה לשמש בהקשרים שונים:

וטעם אנשי חיל - אנשים ראויים להנהיג עם גדול, כי כל קבוץ ואוסף יקרא חיל, ואיננו ביוצאי צבא המלחמה בלבד... והנה יקרא איש חיל במשפטים, החכם הזריז והישר. ובמלחמה. הגבור הזריז היודע מערכות המלחמה, ותקרא גם כן האשה אשת חיל (משלי לא ז) בהיותה זריזה ויודעת בהנהגת הבית¹⁸ (רמב"ן שמות יח כא).

בהתאם לקריאה זו, בעז ראוי להיקרא "איש גיבור חיל". ערכיותו של בעז, אומץ לבו, חשיבותו, חכמתו,¹⁹ ומוסר העבודה שלו, כולם מאפיינים בהם ניתקל במהלך הסיפור, ההופכים את הביטוי למצג מדויק של אישיותו של בעז.

ברצוני לבחון שני הסברים אחרונים לביטוי זה. בפירושו לשמות יח כא, מציג רש"י כי "אנשי חיל" משמעותו אנשים עשירים. פירוש זה מתקשר להערות של הרמב"ן לפיה כל התכנסות יחד נקראת "חיל". ואכן, כמה ביטויים מקראיים מעידים על כך שניתן להתייחס לצבירת עושר כאל "חיל".²⁰ קריאה זו בהחלט תורמת להצגתו הראשונית של בעז כמצילן האפשרי של נעמי ורות. עושרו והצלחתו של בעז כבעל אדמות ממקמת אותו בעמדה בה הוא יכול לעזור לנעמי חסרת הכול, הן באמצעות אספקת מזון, והן באמצעות נטילת העול של הנישואים לרות, וכתוצאה מכך תמיכה בה.

לסיים, הביטוי "איש גיבור חיל" מופיע בשלמותו בדברי הימים:

וַיְהִי בְנֵי אוֹלָם אַנְשִׁים גִּבְרֵי חַיִל דְּרָכֵי קִשְׁת וּמַרְבֵּים בָּנִים וּבָנֵי בָנִים מֵאָה וַחֲמִשִּׁים פֶּל אֱלֹה מִבְּנֵי בְנֵי־מֶן. (דברי הימים א ח מ).

תיאור זה של בני אולם, דרכי הקשת, עשוי לרמוז כי הביטוי מצביע על כוחם הצבאי כאשר הוא קורא להם "אנשים גברי חיל". למרות זאת, עלינו לשים לב כי כוחם

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולד"ר יעל צינגר, תשע"ג
תרגום: נועה זיהבי-רז
עורך: ישי גלזנר
בית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.vbm-torah.org/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: YHE@etzion.org.il

21. עוד לא ציינתי את המובן מאליו, ששמו של בעז מכיל את המילה "עוז", שמשמעותה כוח או חוזק, בדרך כלל בעלי אופי צבאי (לדוגמה שמואל א כה יח; ישעיהו כו א; תהלים כח ח). יתכן בהחלט כי מילה זו מכילה גם קונוטציות אחרות, למשל של כוח פנימי (ראו תהלים צו ו) כמו גם פוריות (ראו בראשית מט ג לסמיכות מעניינת בין הכוח שבהולדת ילדים לבין המילה "עוז"). נחזור לנושא זה בשיעורים מאוחרים יותר.

22. דברים אלה עולים בקנה אחד עם רעיון מדרשי אחד המזהה את בעז עם אבצן. ציינו בעבר כי התיאור הטקסטואלי של אבצן כולל את המידע שהיו לו ששים ילדים. אחת ממטרות זיהוי זה הינה להצביע על פוריותו של אבצן כעמיד מבטיח המלווה את הופעתו של בעז על בימת המגילה.

17. המדרש (פרקי דרבי אליעזר מג) מתייחס לביטוי "אנשי חיל" במלחמה נגד עמלק כתיאור לאנשים יראי ה'. זאת, כמובן, בניגוד לעמלק, המתוארים בדברים כה יח ככאלה שאינם יראים ממנו.

18. העובדה כי בעז עושה שימוש באותו ביטוי על-מנת לתאר את רות בפרק ג יא מראה כי ביטוי זה אינו צבאי מעיקרו, אפילו כאשר הוא בא לתאר את בעז.

19. חכמה היא תכונה המיוחסת לבעז לעתים קרובות בספרות המאוחרת יותר. ראו לדוגמה ויקרא רבה כג, המתייחס לפסוק במשלי כד ה כהתייחסות לחכמתו של בעז. אין זו הפתעה, שהרי תפקידו של בעז בעלילה הוא לסייע בכניסתה של רות לקהילה היהודית, בהתבסס על הלכה בלתי-ידועה לפיה אישה מואבית יכולה לבוא בקהל ישראל.

20. ראו לדוגמה בראשית לד כט; במדבר לא ט; ישעיהו ח ד; ס; יחזקאל כח ד; זכריה יד יד.